

O narečni osnovi jezika Celovškega ali Rateškega rokopisa ter o izvoru oblike *seydi*

Matej Šekli

IZVLEČEK: V članku je na podlagi obravnave značilnosti glasovnega sestava jezika Celovškega ali Rateškega rokopisa (1362–90) določena njegova genetskojezikovna pripadnost, tj. narečna osnova. Nadalje je s pomočjo filološke primerjave besedila apostolske vere s starovisokonemškim izvornikom podana tudi nova interpretacija izvora glagolske oblike *seydi*. Razpravi je na koncu dodana še glasovna in naglasna rekonstrukcija besedil.

ABSTRACT: This article determines the genetic-linguistic classification (i.e., the dialect base) of the Klagenfurt/Celovec Manuscript (1362–90) based on an analysis of its phonological system. Through philological comparison of the Credo text with its Old High German original, a new interpretation of the origin of the verbal form *seydi* is offered. Phonological and accentological reconstruction of the texts is also provided in the article.

0 Uvod¹

Genetskojezikoslovno opredelitev poljudnega idioma, tj. jezikovnega sistema, v nekem časovnem obdobju je mogoče podati na osnovi zgodovinskojezikoslovne interpretacije predvsem njegovega glasovnega (in oblikovnega ter manj tudi skladenjskega in slovarskega) sestava. Ker je slovenski jezik v času od *Brižinskih spomenikov* (972–1039) do natisa prve slovenske knjige *Catechismus In der Windifchenn Sprach* (1550) Primoža Trubarja dokumentiran zelo fragmentarno, je njegovo zgodovinskojezikoslovno preučevanje v času in prostoru v starejših časovnih obdobjih precej oteženo. Zato se zgodovinsko glasoslovje (in oblikoslovje) slovenskega jezika poleg na redke poznosrednjeveške rokopisne jezikovne spomenike opira predvsem na stanje v slovenskih narečjih oz. njihovih krajevnih govorih ter na rekonstrukcijo spreminjanja slovenščine v času in prostoru. Na osnovi spoznanj narečjeslovja ter zgodovinskega glasoslovja (in oblikoslovja) slovenskega jezika 20. stoletja (Fran Ramovš (1890–1952), Tine Logar (1916–2002), Jakob Ri-

¹ Besedilo je bilo pripravljeno z vnašalnim sistemom ZRCola, ki ga je na Znanstvenoraziskovalnem centru SAZU v Ljubljani (www.zrc.sazu.si) razvil Peter Weiss.

gler (1928–1985)) je mogoče v glavnih obrisih nakazati, kako se je glasovna (in oblikovna) podoba slovenščine v času in prostoru spreminjala od alpske slovanščine (9.–10. stoletje) preko izhodiščne splošnoslovenske jezikovne stopnje (konec 12. stoletja) do sodobnih slovenskih krajevnih govorov.

V članku bo na podlagi zgodovinskojezikoslovne analize značilnosti glasovnega sestava jezika Celovškega ali Rateškega rokopisa (1362–90) ter spoznanj narečjeslovja in zgodovinskega glasoslovja slovenskega jezika 20. stoletja določena njegova genetskojezikovna pripadnost, tj. narečna osnova. Kot delni rezultat zgodovinskojezikoslovne preučitve jezika tega spomenika ter filološke primerjave besedila apostolske vere s starovisokonemškim izvirnikom bo podana tudi nova interpretacija izvora glagolske oblike *seydi*, ki doslej še ni dobila neproblematične razlage. Razpravi je na koncu kot sinteza obravnave dodana še glasovna in naglasna rekonstrukcija vseh treh besedil.

1 Genetskojezikoslovna opredelitev jezika Celovškega ali Rateškega rokopisa

Doslej je najbolj natančno genetskojezikoslovno opredelitev, tj. določitev narečne osnove jezika Celovškega ali Rateškega rokopisa podal Ivan Grafenauer: »Številčno razmerje med gorenjskimi, dolensjkimi in ziljskimi razločilnimi jezikovnimi pojavi (7 : 1 : 3), posebno pa še med primeri za te pojave (27 : 1 : 7 [nekaj primerov za več pojavov]), do razvidnosti dokazuje, da je osnova Rateškemu rokopisu gorenjščina; predloga je bila potemtakem pisana v čisti gorenjščini s posameznim pojavom dolensjčine z Dovjega. To predlogo je prepisoval Ziljan, in sicer dokaj vestno, ker mu je ušlo v prepis le razmeroma malo ziljskih pojavov.«² Jezik Celovškega ali Rateškega rokopisa naj bi bil torej v osnovi gorenjščina (z dolensko prvino, izvirajočo iz govora kraja Dovje), pri čemer pa naj bi pri prepisovanju prišlo še do vnašanja ziljskih prvin. Grafenauerjeva teorija o jezikovni mešanici jezika tega spomenika je bila v slovenistiki splošno sprejeta.³

V nadaljevanju bodo z zgodovinskojezikoslovnega vidika obravnavane glasovne značilnosti jezika Celovškega ali Rateškega rokopisa, in sicer dolgi zložniki, kratki zložniki, nezložniki. Posebej bodo obravnavane Grafenauerjeve domnevne ziljske in dolensjske posebnosti. Šele na podlagi tovrstne analize bo mogoče jezik tega rokopisa opredeliti tudi genetskojezikoslovno.

1.1 Glasovni sestav

Glasovno gradivo Celovškega ali Rateškega rokopisa⁴ bo zgodovinskojezikoslovno analizirano na osnovi Logarjeve rekonstrukcije izhodiščnega splošnoslovenskega glasovnega sestava in v skladu z Logarjevo rekonstrukcijo njegovega postopnega spreminjanja do stanja, izpričanega v slovenskih krajevnih govorih v drugi polo-

² Grafenauer 1958, 37.

³ Kot dejstvo je na primer navajana v najvplivnejših slovenističnih priročnikih druge polovice 20. stoletja: Toporišič 1965, 57; 1992, 242; 1994, 39; 2000, 796.

⁴ Prikaz glasovnega sestava Rateškega ali Celovškega rokopisa in njegova zgodovinskojezikoslovna interpretacija sta podana v Krek 1881, 179–180; Grafenauer 1958, 36–37; Mikhailov 1998, 106–107.

vici 20. stoletja, ter na osnovi Riglerjeve rekonstrukcije spreminjanja slovenskega zložniškega sestava v času, v skladu s katero je mogoče reči, da je bilo slovensko jezikovno ozemlje v prvi polovici 14. stoletja razdeljeno na osem osnovnih narečnih baz (to so gorenjska, dolenjska, južnoštajerska, severnoštajerska, panonska, beneško-kraška, obsoško-idrijska, koroška), od katerih je imela vsaka že izoblikovan tipični zložniški sestav.⁵

1.1.1 Dolgi zložniki

Odrizi izhodiščnih splošnoslovenskih dolgih naglašanih zložnikov jezika Celovškega ali Rateškega rokopisa, na osnovi katerih ga je mogoče opredeliti genetsko-jezikoslovno, so naslednji: 1. issln. * \bar{e} > JV sln. * e_i > CRR <e> (CRR <reffy> (I 6) = *reši*, <veruyo> (III 1) in <ueruyo> (III 9) = *ueruiō*, <grechow> (III 11) = *grexou*, <uethjchny> (III 11) = *uečni* < issln. **rěši*, **uěruio*, **grěxou*, **uěčni* < psl. **rěši*, **uěruio*, (= **grěxb*),⁶ **uěčbnjib*);⁷ 2. issln. * \bar{o} > JV sln. * o_u > CRR <o> (CRR <gojpod> (II 1) = *gospod*, <gojpodī> (III 3) = *gospodi* < issln. **gospōd*, **gospōdi* < psl. **gōspodb*, **gōspodi*); 3. issln. naglašeni drugotni * \bar{e} (nastal po popsl. skraćitvi) > JV sln. * e_i > CRR <e> (CRR <Jlega> (I 7) = *zlega* < issln. **zlěga* < psl. **zblajęgo*);⁸ 4. issln. * \bar{a} > Z in J sln. * \bar{a} > CRR <a> (CRR <dan> (III 6) = *dan* < issln. **dān* < psl. **dānb*).

Odrizi izhodiščnih splošnoslovenskih dolgih naglašanih zložnikov brez izjeme izkazujejo južnoslovensko jezikovno osnovo (issln. * \bar{e}/\bar{o} > JV sln. * e_i , * o_u ; issln. * \bar{a}/\bar{a} > Z in J sln. * \bar{a}), natančneje gorenjsko skupino, saj je v njem prišlo do t. i.

⁵ Logar 1981, 1974; Rigler 1963, 43–48.

⁶ V obliki CRR *grechow* (III 11) = *grexou* je samoglasnik *e* sicer teoretično mogoče interpretirati kot nenaglašen ali naglašen, toda glede na to, da je kakovost samoglasnika v osnovi *e*-jevska (*grexou*) in ne *i*-jevska (***grixou*), je verjetneje, da je samostalnik naglašen na osnovi. Oblika z naglasom na končnici **grěxou* bi lahko nastala iz alpskoslovenske nalikovne oblike po posplošitvi končnice in naglasa samostalnikov praslavanske *u*-jevske sklanjatve naglasnega tipa b na alpskoslovenski samostalnik praslavanskega naglasnega tipa b: alp. sl. **grěx* **grěxà* < psl. **grěxb* **grěxà* (b) + alp. sl. *(*urx*)-*ou* < psl. *(*urbx*)-*ou* (po popraslovanski »zgodnji podaljšavi« praslavanskega kratkega novoakutiranega zložnika v rodilniku množine, prim. knj. sln. *otrók*, *kónj*, *vóz*, *nóg* < alp. sl. **otrók*, *kón*, *uóz*, *nóg* < psl. **otrókb*, **kónb*, **uózb*, **nógb*). Na to, da so oblike rodilnika množine tipa alp. sl. **grěxou* (ob oblikah tipa alp. sl. **grěx*) obstajale že v času, ko je imel samostalnik še končniški naglas, tj. pred 12. stoletjem (alp. sl. **grěx* **grěxà*), in da je bil opisan nalikovni vzorec možen, kažejo oblike, izpričane v Brižinskih spomenikih (<grechow> (I 10, I 11, III 21–22, III 47), <grechow> (II 113) = *grěxou* ~ <greh> (I 8, I 22) = *grěx*). Oblika rodilnika množine z naglasom na osnovi **grěxou* je nalikovna po naglasu večine sklonskih oblik (issln. **grěx* **grěxa* ... < psl. **grěxb* **grěxà* ... (b)).

⁷ V besedilu torej ni izpričanih primerov odraza issln. * \bar{e} < psl. * \bar{e} .

⁸ Kot drugotni * \bar{e} skraćek rekonstruira Ramovš (Ramovš 1936, 45). Na to, da gre pri skraćku *e*-jevske kakovosti za glas, ki je bil najbližji odrazu psl. * \bar{e} v slovenskih dolgih zlogih, bi kazal njegov odraz v besedilih dolenjskega narečnega tipa (SR *meýga* (V 14, 25, 31, 33), *meýga* (V 17, 26, 50), *meyga* (V 30) = *meiġa* < issln. **mēġa* < psl. **moġęgo*). Dolenjska narečna baza ima namreč za ostala dolga *e*-jevska glasova drugačen odraz (issln. * \bar{e}/\bar{e} -, * \bar{e}/\bar{e} - > dol. * \bar{e} > (po 16. st.) **ie*) (Rigler 1963, 44, 53; Logar 1974, [335]).

gorenjskega tipa zgodnje monoftongizacije izhodiščnih južnoslovenskih dvoglasnikov (issln. **ě*/**ě*-, **ō* > J sln. **e*_i, **ou* > gor. *ē*, *ō*).⁹

Odrazi issln. **ē*/**ě*-, **ĕ*/**ĕ*- > gor. **ē* > CRR <e> (CRR <teleſja> (II 3) = *telesa*, <nebeffich> (I 1, 3) = *nebesix*, <nebeſs> (III 2) = *nebes*, <nebeffja> (III 7) = *nebesa* < issln. **tělēsa*, **nebēsix*, **nebēs*, **nebēsa* </= psl. **tělese*, **nebesǫxǫ*, **nebēsǫ*, **nebesǫ*; CRR <yime> (I 2) = *īime*, <dalge> (I 5) = *dǫlge*, <ſemlee> (III 2) = *zemle*, <pozczett> (III 3) = *počet*, <ſwetiga> (III 4, 9) = *ſuetiga*, <rǫſſpet> (III 5) = *razpet*, <ſywe> (III 9) = *žiue* < issln. *(*i*)*imĕ*, **dǫgĕ*, **zemlĕ*, **počĕt*, **ſuĕtĕga*, **razpĕt*, **žiue* < psl. **īǫme*, **dǫlgy*, **zemlĕ*, **pōčĕtǫ*, **ſuĕtǫga*, **ōrzpĕtǫ*, **žiuy*)¹⁰ in issln. **ō*-, **ǫ*/**ǫ*- > gor. **ō* > CRR <o> (CRR <wola> (I 2) = *uōla* < issln. **uōla* < psl. **uōla*; CRR <body> (I 1, 2) = *bodi*, <wſemogotſchiga> (III 1) = *uſemogotſchiga* in CRR <wſemogotſchega> (III 8) = *uſemogotſchega*, <tody> (III 8) = *todi* < issln. **bōdi*, **uſemogotſĕga*, **tōdĕ* < psl. **bōdi*, **uſĕmogotſĕga*, **tōdĕ*) z izjemo JV sln. zgodnje raznosnjenja nosnih samoglasnikov ne kažejo sprememb.

Odrza naglašenih in nenaglašenih issln. **r* > CRR <ar, or> **[ər]* (CRR <martaw> (III 5) = *mǫrtǫw*, <martwech> (III 7) = *mǫrtǫx*; <mortwe> (III 9) = *mǫrtǫe* < issln. **mǫrtǫw*, **mǫrtǫĕ*, **mǫrtǫix* < psl. **mǫrtǫǫ*, **mǫrtǫy*, **mǫrtǫǫǫxǫ*) in issln. **l* > CRR <al, all> **[əl]* (CRR <dalge> (I 5) = *dǫlge*, <dalnykom> (I 5) = *dǫl(ǫ)nikom*, <palna> (II 1) *led ž* = *pǫlna* < issln. **dǫgĕ*, **dǫžnikom*, **pǫlna* < psl. **dǫlgy*, **dǫlžnikōtǫ*, **pǫlna*) kažeta na razpad issln. zlogotvornega zvočnika na polglasnik *a*-jevske barve (ki se ob nosnem soglasniku približuje *o*-jevski barvi) in zvočnik. Odrz issln. kratkega naglašene in nenaglašene **ǫ* ne v položaju ob zvočnikih *r* in *l* je bil tudi *a*-jevske barve (v položaju za trdonebnikom pa se je približeval *e*-jevski barvi) (CRR <dannaſs> (I 4) = *dǫnǫs*, <paklu> (III 6) = *pǫktu*, <Czeſtſchena> (II 1) = *čǫščena* < issln. **dǫnǫs*, **pǫktu*, **čǫščena* < psl. **dǫnǫsǫ*, **pǫktu*, **čǫščena*).

1.1.2 Kratki zložniki

Odrzi južnoslovenskih kratkih, tj. izhodiščnih splošnoslovenskih kratkih naglašene zložnikov v edinem besednem zlogu in nenaglašene zložnikov jezika Celovškega ali Rateškega rokopisa, na osnovi katerih ga je mogoče opredeliti genetskojezikoslovno, so naslednji: 1. issln. **-ĕ*/**ĕ* > CRR <i, y> **[i]* (CRR <gori> (III 6) in <Gory> (III 7) = *gori*, <tody> (III 8) = *todi*, <divitttze> (III 4) = *diuice* < issln. **gorĕ*, **tōdĕ*, **dĕuice* < psl. **gorĕ*, **tōdĕ*, **dĕuice*); <e> **[ə]* / [+*_e*] (CRR <telesa>

⁹ Rigler 1963, 50–51; Logar 1974, [335].

¹⁰ Izhodiščne splošnoslovenske nalikove zamenjave praslovenskih končnic so naslednje: 1. Red soglasniške sklanjatve z Red *o*-jevske sklanjatve (psl. **tělese* > issln. **tělēsa*); 2. Mmn soglasniške sklanjatve z Mmn mehke *o*-jevske sklanjatve (psl. **nebesǫxǫ* > issln. **nebēsix*); 3. trda končnica Tmn moške *o*-jevske sklanjatve in Tmn m zložene pridevniške sklanjatve z mehko končnico (psl. **dǫlgy*, **žiuy* > issln. **dǫgĕ*, **žiue*); 4. Red *a*-jevske sklanjatve z Red zaimenske sklanjatve (issln. **-ĕ* < psl. **-oiĕ*/**-eiĕ* po skrčitvi) (psl. **zemlĕ* > issln. **zemlĕ*).

Izhodiščni splošnoslovenski naglasni nalikovni spremembi sta naslednji: naglas prvotnih oblike psl. **nebesǫ*, **nebesǫxǫ* je posplošen po naglasu Mmn *o*-jevske sklanjatve naglasnega tipa c (psl. novoakutski tonem na osnovi).

(I 3) = *telesa/talesa* < issln. **tělêsa* < psl. **iělese*);¹¹ 2. issln. nenaglašeni drugotni **ě* (nastal po popsl. skrajšitvi in issln. skrajšan v ponaglasnem zlogu) > CRR <*i*> **[i]*, <*e*> **[ə]* (CRR <wjemogotfchiga> (III 1) = *usemogočiga* in <wjemogotfchega> (III 8) = *usemogočaga*, <fwetiga> (III 4, 9) = *suētiga* (*edyniga* (III 3) = *ediniga*, *naffiga* (III 3) = *našiga* s končnico CRR -*iga*, ki odraža issln. končnico pridevniške sklanjatve, tj. psl. zložene pridevniške sklanjatve) < issln. **usemogóŕŕega*, **suétŕega* < psl. **ubsemogóŕŕajego*, **suétajego*); 3. issln. **-ô/*-o* > CRR <*u*> (CRR <poŕfwetfchenu> (I 1) = *posuečenu*, <bogaŕtwu> (I 2) = *bogastuu*, <karfchanŕtwu> (III 10) = *kŕšanŕtwu* < issln. **posuečénò*, **bogátstuo*, **kŕbščânstuo* < psl. **posuečénò*, **bogátbstuo*, **kŕbščânbstuo*), CRR <*o*> / +*[m_]* (CRR *odpuŕfchamo* (I 5) < issln. **odpušćamo* < popsl. **odpušćamo* < psl. **odpušćâjemo*).

Odrazi kratkih, tj. kratkih naglašanih in nenaglašanih zložnikov tudi kažejo na južnoslovensko osnovo, natančneje gorenjsko skupino (issln. **-ĕ/*-ě* > *i*, issln. **-û* > *u*; prišlo je do izgube naprej pomaknjenega izgovora JV sln. **û* < issln. **u*).¹² Stopnja sodobnega samoglasniškega upada je nizka (issln. **-o* > *u*; issln. *i* in issln. *u* sta večinoma še ohranjena), najverjetneje pa je opaziti začetek delnega reduciranja gor. **i* (< issln. **i/*-ĕ*) > CRR <*e*> **[ə]* (CRR *naffŕen* (I 5) = *našŕn*, <martwech> (III 7) = *mŕtuŕx*, <wjemogotfchega> (III 8) = *usemogočaga*).^{13, 14}

1.1.3 Nezložniki

V sestavu nezložnikov je za genetskojezikoslovno opredelitev jezika rokopisa pomemben zlasti začetek procesa poenostavljanja issln. soglasniškega sklopa **šč*, saj se pojavljajo dvojni odrazi (nepoenostavljeni in poenostavljeni soglasniški sklop): issln. **šč* > CRR <[fch]> **[šč]* (*Czeŕfŕchena* (II 1) = *čŕščena*, *odpuŕfchŕnye* (III 10) = *odpušćenje*); CRR <[fch, ŕch]> **[šš]/*[š]* (*odpuŕfchamo* (I 5) = *odpušamo*, *karfchanŕtwu* (III 10) = *kŕšanŕtwu*).¹⁵ Tudi ta značilnost soglasniškega sestava kaže na to, da je osnova jezika rokopisa gorenjska.

¹¹ Obliko CRR <*telesa*> je teoretično mogoče brati kot *talesa* ali kot *telese*. Oblika *talese* z CRR **o* < issln. **ě* bi kazala pojav zgodnjega (delnega) sodobnega samoglasniškega upada gor.-dol. **i* < issln. **ě*, tj. pričakovanega *i*-jevskega odraza issln. nenaglašenege **ě* v osrednjih slovenskih narečjih. Obliko *telese* z CRR **e* < issln. **ě* je mogoče razložiti kot odraz delnega samoglasniškega sozvočja, tj. spremembo odraza issln. **ě* v *e* v položaju pred *e* (Rigler 1963, 36–37).

¹² V dolenski skupini do izgube naprej pomaknjenega izgovora JV sln. **û* < issln. **u* ne pride, poleg tega pa pride še do spremembe JV sln. nenaglašeni *û* > *i* (Logar 1974, [334]) (SR Ded m *naffŕymi* (V 3) = *našimi* < **našĕmu*).

¹³ Po novejših odkritjih na osnovi srednjeveških rokopisov je mogoče tudi v tržaški slovenščini začetek pojava sodobnega samoglasniškega upada postaviti v 14. stoletje (Merkù 1983).

¹⁴ Zapisi CRR in SGR <*e*> za issln. **ĕ/*i* predstavljajo redukcijo prvotnega **i* < issln. **ĕ/*i*, pri čemer glasovna vrednost reduciranege samoglasnika ni nujno polglasniška, lahko gre namreč za redukcijo **i* > **e*, ki je danes na primer značilna za narečja na slovenskem zahodu (Furlan 2007, 304; Metka Furlan, ustno).

¹⁵ Zapis <[fch, ŕch]> se interpretirana bodisi kot zapis nepoenostavljenega soglasniškega sklopa *šč* (Ramovš 1924: 280) bodisi kot domnevni zapis poenostavljenega soglasniškega *š* (Grafenauer 1958, 37; Mikhailov 1998, 107).

1.2 Domnevne ziljske glasovne posebnosti

Jezik Celovškega ali Rateškega rokopisa pa naj bi izkazoval tudi naslednje tri ziljske glasovne posebnosti: 1. samoglasnik *-e-* (in ne *-i-*) v končnicah Rmn pridevnika (CRR <martwech> (III 7)) in Dmn svojilnega zaimka za prvo osebo množine (CRR <naſſen> (I 5)); 2. prehod issln. **-m* > **-n* (CRR <naſſen> (I 5)); 3. ohranitev soglasniške skupine *šč* (za razliko od gorenjskega *š*).¹⁶

Pisni samoglasnik <e> v CRR <naſſen> (I 5), <martwech> (III 7), <wfemogotfcheha> (III 8) je mogoče brati tudi polglasniško (tj. *našən, märtuəx, ʉsemogočəga*), kar bi pomenilo, da jezik izkazuje posamezne primere, tj. začetno sodobnega samoglasniškega upada.¹⁷ Edini izpričani primer prehoda issln. **-m* > **-n* v CRR <naſſen> (I 5) (toda ne tudi v CRR <nam> (I 4), <dalnykom> (I 5)) je mogoče razlagati tudi v okviru izgovora v sandhiju, prvotni izglasni **-m* se namreč pojavlja v položaju pred zobnikom *d* (CRR <my odpuffchamo naſſen dalnykom> (III 5) = *mi odpušamo našən dəl(ž)nikom*).¹⁸ Dvojnost odrazov issln. soglasniške skupine **šč* je mogoče pripisati dejstvu, da je bil v gorenjščini v drugi polovici 14. stoletja proces poenostavljanja issln. **šč* > gor. *š* na začetni stopnji.¹⁹

¹⁶ Grafenauer 1958, 32–33.

¹⁷ Precej večjo stopnjo sodobnega samoglasniškega upada izkazuje Starogorski rokopis (1492–98), katerega narečna osnova je tudi gorenjska: issln. **i* > SGR <e> **[ə]* (<yeme> (I 2) = *iəme*, <Nafemle> (I 4) = *na zemlə*, <refſche> (I 7) = *rešə*, <yede> (III 7) = *iəde*, <trettye> (III 8) = *tretjə*, <Smertte> (III 9) = *smərtə*, <ſchewotta> (III 15) = *žəyotə*; SGR <ø> **[ə]*, *[ø]* (<ftopp> (III 9) = *stopəl*, *od tod* (III 9–10)). Na osnovi sicer skopega gradiva Celovškega ali Rateškega in Starogorskega rokopisa je torej mogoče sklepati, da se je sodobni samoglasniški upad issln. **i/*ē* v gorenjščini začel pojavljati v drugi polovici 14. stoletja (posamezni primeri issln. **i/*ē* > CRR **ə*), razmahnil pa naj bi se v 15. stoletju (večina primerov issln. **i/*ē* > SGR **ə*, posamezni primeri issln. **i/*ē* > SGR **ø*).

¹⁸ Vzrok za različno odražanje izglasnega **-m* v položaju pred zobnikom *d* v sandhiju v primerih CRR <yno odpuffi nam dalge naſſe> (I 4–5) in <my odpuffchamo naſſen dalnykom> (III 5) je morda v ritmu govora. V prvem primeru je *nam* zaslonka in se izgovorno naslanja na predhodni glagol in ne na sledečo zloženo samostalniško besedno zvezo, v drugem primeru je *našən* ujemalni prilastek, ki se pojavlja pred svojim določilom, na katerega se izgovorno tudi naslanja. Členitev analiziranih besedilnih odsekov na izgovorne enote bi tako lahko bilo naslednje: *kakor ino mi / odpušamo / našən dəl(ž)nikom ~ ino odpusti nam / dəlge naše*.

Da je bilo premenjevanje fonemov /m/ in /n/ v sandhijevskem položaju nekoč razširjeno na širšem arealu kot danes, zgovorno pričajo zabeležbe s slovenskega zahoda, kjer je zgodovinsko izpričan tudi prehod /n/ v /m/, npr. v Alasijevem slovarju iz leta 1607 (*adam* 'vno', *vum* 'fuora', *dam* 'giorno', *sim* 'figliuolo') in v jezikovnem gradivu Baudouina de Courtenaya iz druge polovice 19. st. (*Škrátec am máslar*) (Furlan 1991, 26).

¹⁹ Končno stopnjo prehod issln. **šč* > gor. *š* izkazuje jezik Starogorskega rokopisa: issln. **i* > SGR <fch> **[š]* (<Zhefchena> (II 1) = *čəšəna*, <kherſchanfckho> (III 14) = *kəršansko*, <odpuſchane> (III 15) = *odpušanje*). Na osnovi sicer skopega gradiva Celovškega ali Rateškega in Starogorskega rokopisa je torej mogoče reči, da je prehod issln. **šč* > gor. *š* začel pojavljati v drugi polovici 14. stoletja (dvojnost odrazov), dokončal pa naj bi se v 15. stoletju (vsi izpričani primeri imajo odraz s poenostavljenim soglasniškim sklopom).

1.3 Glagolska oblika *seydi* kot domnevna dolenjska glasovna posebnost

Dolenjska posebnost (govora kraja Dovje) v jeziku Celovškega ali Rateškega rokopisa naj bi bil odraz *ey* za praslovanski jat v *seydi* (*kchdeff nüttczy*) (III 7) = *seydi*, sicer napačno zapisana oblika 3. osebe ednine aorista za pričakovano **seyde*, pri čemer naj bi aorist posredno potrjevali obliki stvn. *gisaaз ci cesuûn* v Weißenbruschem obrazcu apostolske vere in stsl. *сѣде о дещиоѣ* v Sinajskem evhologiju.²⁰

Oblika stvn. <*gisaaз*> = *gisaaз* je 3. oseba ednine preterita stvn. glagola *gisizzen* 'sedeti, sestiti' (Braune–Eggers 1987: 282; Schützeichel 1995: 253),²¹ glagola stanja in gibanja. Oblika stsl. *сѣде* je 3. oseba ednine krepkega aorista glagola stsl. *сѣсти сѣдешн* 'sesti' (Babič 2003, 162, 182; SS: 679), glagola gibanja. Zelo verjetno je, da oblika *seydi* v Celovškem ali Rateškem rokopisu odraža obliko 3. osebe ednine sigmatičnega aorista glagola psl. **sěděti* **sědišb* 'sedeti', stsl. *сѣдѣти сѣдѣши* 'sedeti' (Babič 2003, 172, 184; SS, 678–679) (CRR *seydi* < issln. **sědě* < psl. **sědě* 'seděl je', stsl. *сѣдѣ* 'seděl je', kar bi pomenilo, da je CRR *ei* pričakovani odraz issln. dolgega naglašeneга **ě*, CRR *i* pa pričakovani odraz issln. nenaglašeneга, tj. kratkega **ĕ*), za slovenščino v tem kontekstu neobičajno rabo vrste glagolskega dejanja (glagol stanja namesto glagola gibanja) pa je mogoče pripisati oblikoskladenjskemu vplivu starovisokonemškega izvirnika.²² Odraz CCR *ei* < issln. **ě* je verjetno ostanek nepoenoglašeneга dvoglasnika JV sln. **ei* < issln. **ě*, ki je kot arhaizem ohranjen tudi v nekaterih obrobnih gorenjskih govorih (govor krajev Dovje in Mojstrana ter govori osrednje Tuhinjske doline).²³ Ohranitev dvoglasnika *ei* je mogoče pripisati oblikovni izoliranosti arhaične aoristne oblike, ki v drugi polovici 14. stoletja v narečjih najverjetneje ni bila več v rabi.²⁴

2 Glasovna in naglasna rekonstrukcija jezika Celovškega ali Rateškega rokopisa

Levo je podan diplomatični prepis besedil Celovškega ali Rateškega rokopisa, pov-

²⁰ Grafenauer 1958, 36.

²¹ Za glagol stvn. *gisizzen* se v germanističnih priročnikih navajajo naslednji pomeni: *sitzen, sich (auf)setzen, sich niederlassen; besitzen, haben* (Schützeichel 1995, 253).

²² V Celovškem ali Rateškem rokopisu je še več skladenjskih kalkov po stari visoki nemščini, npr. raba krajevnih prislovov ob glagolih gibanja: CRR *dolu ĵide k paktu* = stvn. *nidhar steig ci helliu*; CRR *gori ĵide u nebesa* = stvn. *ūfsteig ci himilon* (starovisokonemško gradivo je navajano po Janko–Teržan–Kopecky 2000, 17).

²³ Logar 1954, [42]; 1962/63, 3; Rigler 1963, 50–51. Tako je odraz *ey* v *seydi* interpretiran tudi v Toporišič 1992, 242.

²⁴ Na neživost aoristnih oblik v slovenščini poznega srednjega veka bi kazala tudi njegova skoraj popolna odsotnost v kasnejših rokopisnih spomenikih. V besedilu Starogorskega rokopisa se na primer aorist pojavlja samo enkrat (CRR *dolu yide kchpaklu* (III 6), SGR *pred peckhell yede* (III 8), sicer pa se na mestu njega pojavlja bodisi perfekt (CRR *na trettyi dan gori wstaa od martwech* (III 6–7) ~ SGR *Na trettye dan od Smeritte vftall* (III 8–9); CRR *Gory yiede wnebeffa* (III 7) ~ SGR *Na neb w stoppl* (III 9)) bodisi prezent (CRR *seydi kchdeffnüttczy boga ofſche wfemogotſchega* (III 8) ~ SGR *tu fydj Na deffnitzi Swoyga otzcha nebefkhiga* (III 9–10)).

zet po dosedanjih prečrkovanjih,²⁵ desno pa glasovna in naglasna rekonstrukcija besedil, ki je v rekonstrukciji glasovja v precejšnji meri, v rekonstrukciji naglasa pa povsem avtorska.²⁶

Pri rekonstrukciji naglasnega sestava so bila upoštevana spoznanja slovenskega zgodovinskega naglasoslovja,²⁷ dopolnjena s spoznanji slovanskega (zgodovinsko) primerjalnega naglasoslovja druge polovice 20. stoletja.²⁸ Edina nesplošnoslovenska naglasna sprememba, do katere je najverjetneje prišlo v času od t. i. izhodiščnega splošnoslovenskega naglasnega sestava (12. st.)²⁹ do jezika Celovškega ali Rateškega rokopisa (2. pol. 14. st.) je bilo zahodno- in južnoslovensko zgodnje daljšanje kratkih akutiranih samoglasnikov v nezadnjih besednih zlogih, in sicer tako v predzadnjih kot v predpredzadnjih (13./14. st.) (tj. nesplošnoslovensko daljšanje tipa issln. *kràya > Z in J sln. *kráya).³⁰ Do na primer nesplošnoslovenskega umika naglasa s slovenskega odprtega (in zaprtega) kratkega (cirkumfektiranega) končnega (tj. psl. kratkega ali popsl. skrajšanega psl. dolgega) zložnika na prednaglasno kračino (tj. psl. kračino ali popsl. skrajšano psl. dolžino) (od 15. st. naprej) (tj. nesplošnoslovenski naglasni umik tipa issln. *ženà, *kozà > nespl. sln. *žèna, *kòza) naj bi v obravnavanem času še ne bilo prišlo.³¹

	Diplomatični prepis	Glasovna in naglasna rekonstrukcija
I	Otjcha nafs kyr sy wnebeffich poſſwefjchenu body twoye yime pridi bogaftwu twoye body wola twoya kakor · wnebeffich yno nafemly· Kruch nafs wjedanny day nam dannafs yno odpufiti nam	Očà nàš, kir sŷ ŷ nebésix, poſučenù bódi tʷojè imè. Pridi bogàstʷu tʷojè, bódi ʷóla tʷojà, kakòr ʷ nebésix ino na zemlŷ. Krùx nàš ʷesànnŷ dàj nam dənəs ino odpústi nam
5	dalge naffe kakor yno my odpuffchamo naffjen dalnykom yno nafs ne wuppellay wednero yffkufbo le nafs reffy ob odflega· amen.	dəlgè nàše, kakòr ino mŷ odpúšamo nàšən dəl<ž>níkom, ino nas ne upelàj ʷ ednèro izkúšbo, lè nas reši od zléga.

²⁵ Dosedanja prečrkovanja so naslednja: Grafenauer 1942, 32; Toporišič 1981, 406; Mikhailov 1998, 95, 98, 99; 2001, 79–80. Upoštevano je bilo zadnje prečrkovanje v Mikhailov 1998 in 2001.

²⁶ Dosedanji glasovni prepisi so naslednji: Grafenauer 1942, 32; Toporišič 1981, 406; Mikhailov 1998, 95, 98, 99–100; 2001, 79–81. Odstopanja od dosedanjih prepisov posebej ne navajam.

²⁷ Ramovš 1950; Rigler 1970, 1971, 1977, 1978.

²⁸ V prvi vrsti njegovega osrednjega in standardnega, tj. »oblikoslovnega« metodološkega pristopa (ob upoštevanju »glasoslovnega«), ki se pojavlja v delu Christiana S. Stanga *Slavonic accentuation* (Stang 1957) ter v iz njega izhajajočih delih avtorjev moskovske naglasoslovne šole od naglasoslovnih objav Vladimira Antonoviča Dyboja (od leta 1958) (Дыбо 1981, 2000).

²⁹ Logar 1981.

³⁰ Ramovš 1950, 18, 23.

³¹ Ramovš 1950, 18, 23.

- II **Czejfchena fy maria** gnade pallna gofpod ftabo Čaščenā si, Marīja, gnāde pōlna, gospōd s tābo, fegnana fy mey fenamy yno fegnan ye fad twoy= žégnana si mej ženāmi ino žégnan je sād tvoj- ga teleffa ihs xps amen. gā telēsa, Iéžuš Krīštuš.
- III **Yaft veruyo** wu boga othjcho wfemogotfchiga Iāst uērujo u bōga, očō ušēmogōčiga, stuār- fivar nika nebés yno femlee yno wu ihēuffa criftuffa nika nebés ino zemlé ino u Iéžuša Krīštuša, nega fyynu edyniga naffiga gofpodi kyr ye nēgā sinū edīniga, nášiga gospōdi, kir je počēt poczett od fwetiga ducha· royen ys divittze marie od sūétiga duxā, rojēn iz diujice Marīje, mārtran Martran pod pod
- 5 **poncio pylatuffem** na kriz raffpet martraw yno Pōncjo Pilātušem, na kríž raspēt, mōrtəu ino u wu grab položen dolu yide kchpaklu na trettyi dan grāb položēn. Doľu iidē k pəklū, na trétji dān gori gorī wstaa od martwech. Gory yiede wnebeffa feydi uštā od mōrtəux. Gorī iidē u nebésa, séidi k des- kchdeff niittczy boga otfche wfemogotfchega od tody kčḥ níci bogā očē ušēmogōčəga, od tódi < ḡ jīmā iyma priti fodyti fywe ynomortwe Yaft ueruyo priti sodīti žiupē ino mōrtḡe. Iāst uērujo u sūétiga wufwetiga
- 10 **ducha· Swetiga** kar fchanftwu obtfchyno duxā, < kərščānstḡu, óbčino sūétkou, fwettkow odpuščenye grechow wftanye ziwota yno odpuščenje gréxou, uštānje žiḡotā ino uēčni uethjchny leben amen. Iēbən.

Zaključek

Glasovni sestav jezika Celovškega ali Rateškega rokopisa (1362–90) izkazuje značilnosti gorenjske narečne baze: 1. v sestavu dolgih zložnikov je prišlo do t. i. gorenjskega tipa zgodnje monoftongizacije izhodiščnih jugovzhodnih slovenskih dvoglasnikov (z ohranjenim dvoglasnikom *eĭ* v oblikovno izolirani arhaični obliki aorista <seydi>): issln. **ě/*ō* > JV sln. **ei/*ou* > CRR <e>/<o>; 2. v sestavu kratkih zložnikov je opaziti začetno stopnjo t. i. slovenskega sodobnega samoglasniškega upada: issln. **o* > CRR <u>; issln. **i/*ě* > CRR <i, y> **[i]*, <e> **[ə]*; 3. v soglasniškem sestavu je opazen začetek procesa poenostavljanja issln. soglasniškega sklopa **šč*, saj se pojavljajo dvojni odrazi (nepoenostavljen in poenostavljen soglasniški sklop): issln. **šč* > CRR <[tʃch] > **[šč]*, <[ʃch, ʃch] > **[šš]/*[š]*. Domnevne ziljske in dolensko glasovno posebnost je mogoče razlagati tudi v okviru gorenjsčine, kar postavlja pod vprašaj Grafenauerjevo teorijo o narečni mešanici jezika tega spomenika.

Glagolska oblika CRR <feydi> odraža obliko 3. osebe ednine sigmatičnega aorista glagola psl. **sěděti* **sědišb* 'sedeti' (CRR <feydi> = *seidi* < issln. **sědě* < psl. **sědě* 'sedel je'), za slovenščino v tem kontekstu neobičajno rabo vrste glagolskega

dejanja (glagol stanja namesto glagola gibanja) pa je mogoče pripisati oblikoskladenskemu vplivu starovisokonemškega izvirnika (stvn. *gisaʒ* ‘sedel je; sédel je’).

Kratice, krajšave, posebni znaki

alp. sl. = alpskoslovanski, alpska slovanščina; BS = Brižinski spomeniki; CRR = Celovski ali Rateški rokopis; dol. = dolenjski, dolenjsko narečje, dolenjščina; gor. = gorenjski, gorenjsko narečje, gorenjščina; issln. = izhodiščni splošnoslovanski; JV = jugovzhodni; knj. = knjižni; popsl. = popraslovanski; psl. = prasllovanski, prasllovščina; SGR = Starogorski rokopis; sln. = slovenski, slovenščina; SR = Stiški rokopis; $x > y$ (x se spremeni v y po glasovni/naglasni spremembi); $x < y$ (x nastane iz y po glasovni/naglasni spremembi); $x \geq y$ (x se spremeni v y po nalikovni spremembi); $x \leq y$ (x nastane iz y po nalikovni spremembi); issln. * \check{V} = izhodiščni splošnoslovski dolgi samoglasnik; issln. * \check{V} - = izhodiščni splošnoslovski kratki naglašeni samoglasnik v nezadnjem besednem zlogu; issln. *- \check{V} = izhodiščni splošnoslovski kratki naglašeni samoglasnik v edinem/zadnjem besednem zlogu; issln. * \check{V} = izhodiščni splošnoslovski nenaglašeni, tj. kratki samoglasnik.

Viri in literatura

- BRAUNE, Wilhelm, EGGERS, Hans, *Althochdeutsche Grammatik*, 14. Auflage bearbeitet von Hans Eggers, Tübingen ¹⁴1987 (¹1886).
- ДЫБЮ, Владимир Антонович, *Славянская акцентология*, Москва, 1981.
- ДЫБЮ, Владимир Антонович, *Морфологизованные парадигматические акцентные системы*. Москва 2000.
- FURLAN, Metka, Slovensko *slima* ‘jaliua, plouagne’ (Alasia) in srbohrvaško *slim* (Žumberek) – novo gradivo za slovansko-germansko izogloso **slímь* : **slíma-*, *Jezikoslovni zapiski* 1, Ljubljana 1991, 25–30.
- FURLAN, Metka, Slovenščina v Alasijevem Italijansko-slovenskem slovarju iz leta 1607, *Živeti mejo*, Zbornik Slavističnega društva Slovenije 18, Uredil Miran Košuta, Ljubljana 2007, 290–306.
- GRAFENAUER, Ivan, Poglavlje iz najstarejšega slovenskega pismenstva I, Celovski rokopis., III, Očitna spoved Stiškega rokopisa, *Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino* 8, Ljubljana 1931, 68–102, 106–117.
- GRAFENAUER, Ivan, *Slovenska slovstvena čitanka za višje razrede srednjih in sorodnih šol*, Ljubljana 1942.
- GRAFENAUER, Ivan, Nekaj novega o Rateškem (Celovškem) rokopisu. *Jezik in slovnstvo* 1, Ljubljana 1955/56, 165–169.
- GRAFENAUER, Ivan, Celovski rokopis iz Rateč, podružnične beljaške prafare pri Mariji na Zilji, *Razprave SAZU* 3, Ljubljana 1958, 7–63.
- JANKO, Anton, ТЕРЖАН-КОПЕЦКЫ, Karmen, *Staronemško berilo / Altdeutsches Lesebuch*, Ljubljana – Maribor ³2000.

- KREK, Gregor, O novoslovenskem rokopisu zgodovinskega društva koroškega, *Kres* 1, Celovec 1881, 173–190.
- LOGAR, Tine, Dialektološke študije I: Narečna podoba zgornje savske doline, *Slavistična revija* 15, Ljubljana 1954, 145–149, Ponatis v Logar 1996, 40–43, Citirano po Logar 1996.
- LOGAR, Tine, Današnje stanje in naloge slovenske dialektologije, *Jezik in slovstvo* 8, Ljubljana 1962–63, 1–6.
- LOGAR, Tine, POGORELEC, Breda, KORUZA, Jože, Starogorski rokopis iz konca 15. stoletja, *Jezik in slovstvo* 19, Ljubljana 1973/74, 192–211.
- LOGAR, Tine, Pregled zgodovine slovenskega jezika, *Seminar slovenskega jezika, literature in kulture*, Ljubljana 1974, 103–113, Ponatis v Logar 1996, 331–336, Citirano po Logar 1996.
- LOGAR, Tine, Izhodiščni splošno-slovenski fonološki sistem. *Fonološki opisi srpskohrvatskih/ hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih opšteslovenskim lingvističkim atlasom*. Ur. Pavle Ivić idr. Sarajevo 1981, 29–33. Ponatis v Logar 1996, 243–247.
- LOGAR, Tine, *Dialektološke in jezikovnozgodovinske razprave*, Uredila Karmen Kenda-Jež, Ljubljana 1996.
- MERKŮ, Pavle, Prehod -l v -y tržaški slovenščini. *Slavistična revija* 31/3, Ljubljana 1983, 260–262.
- MIKHAILOV, Nikolai, *Früslowenische Sprachdenkmäler, Die handschriftliche Periode der slowenischen Sprache (XIV. Jh. bis 1550)*. Studies in Slavic and General Linguistics 26. Amsterdam, Atlanta 1998.
- MIKHAILOV, Nikolai, *Jezikovni spomeniki zgodnje slovenščine, Rokopisna doba slovenskega jezika (od XIV. stol. do leta 1550)*, Trst 2001.
- RAMOVŠ, Fran, *Historična gramatika slovenske jezika. II. Konzonantizem*, Ljubljana 1924.
- RAMOVŠ, Fran, *Kratka zgodovina slovenskega jezika*. Ljubljana, 1936.
- RAMOVŠ, Fran, Relativna kronologija slovenskih akcentskih pojavov, *Slavistična revija* 3, Ljubljana 1950, 16–23.
- RIGLER, Jakob, Pregled osnovnih razvojnih etap v slovenskem vokalizmu. *Slavistična revija* 14, Ljubljana 1963, 25–78.
- RIGLER, Jakob, Pripombe k Pregledu osnovnih razvojnih etap v slovenskem vokalizmu, *Slavistična revija* 15, Ljubljana 1967, 1–2, 129–152.
- RIGLER, Jakob: Akcentske variante I, *Slavistična revija* 18, Ljubljana 1970, 5–15.
- RIGLER, Jakob: Akcentske variante II, *Slavistična revija* 19, Ljubljana 1971, 1–12.
- RIGLER, Jakob, K problematiki daljšanja starega akuta, *Slavistična revija* 25, Ljubljana 1977, 83–99.
- RIGLER, Jakob, Akcentske variante III. *Slavistična revija* 26, Ljubljana 1978, 365–374.
- SCHÜTZEICHEL, Rudolf, *Althochdeutsches Wörterbuch*, Tübingen ⁵1995 (¹1969).
- STANG, Christian S., *Slavonic Accentuation*, Oslo 1957.
- SS = *Старославянский словарь (по рукописям X–XI веков)*. Под редакцией Р. М. Цейтлин, Р. Вечерки и Э. Благовой Москва ²1999.
- TOPORIŠIČ, Jože, *Slovenski knjižni jezik* 1, Ljubljana 1965.

- TOPORIŠIČ, Jože, *Enciklopedija slovenskega jezika.*, Ljubljana 1992.
TOPORIŠIČ, Jože, *Stiški rokopis*, Ljubljana 1992.
TOPORIŠIČ, Jože, *Slovenski jezik in spročanje* 1, Ljubljana 1994.
TOPORIŠIČ, Jože, Slovenski jezik v času, *Slovenska slovnica*, Maribor 42000 (1976), 751–822.

Dialect Base of the Language of the Klagenfurt/Celovec Manuscript and the Origin of the Form *seydi*

Summary

The phonological system of the language of the Klagenfurt/Celovec Manuscript (KM, 1362–90) reflects the characteristics of the Upper Carniolan dialect base: 1) in the long vowel system, the Upper Carniolan-type early monophthongization of original SE Slovenian diphthongs occurred (the diphthong *eĭ* is preserved in the morphologically isolated archaic aorist form <seydi>): PSln. **ě/*ō* > SE Sln. **eĭ/*ou* > KM <e>/<o>; 2) in the short vowel system, the initial phase of Slovenian modern vocalic reduction can be observed: PSln. **o* > KM <u>; PSln. **i/*ě* > KM <i, y> **[i]*, <e> **[ə]*; and 3) in the consonant system, the beginning of the simplification of the PSln. consonant cluster **šč* can be traced because double reflexes occur (i.e., a simplified and non-simplified consonant cluster): PSln. **šč* > KM <[tʃch] > **[šč]*, <[ʃch, ʃch] > **[šš]/*[š]*. The postulated phonological characteristics of the Gail/Zilja Valley and Lower Carniolan dialects can also be explained in terms of the Upper Carniolan dialect base. This fact calls into question Grafenauer's theory on the manuscript's language as a dialect mixture.

The Klagenfurt/Celovec Manuscript verbal form <feydi> reflects the 3rd person singular of the sigmatic aorist of the PSl. verb **sēdēti* **sēdišb* 'to sit' (KM <feydi> = *seydi* < PSln. **sēdě* < Psl. **sēdē* '(he) sat'). The unusual use of the verbal aktionsart in this context in Slovenian (i.e., use of a verb of state instead of a verb of motion) can be ascribed to the morphosyntactic influence of the Old High German original (OHG *gisaz* '(he) sat; (he) sat down').

Matej Šekli
Oddelek za slavistiko
Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani
Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU
Novi trg 2, 1000 Ljubljana
matej.sekli@guest.arnes.si